

Benjamin
Ferencz

Negen
lessen
voor een
bijzonder
leven

Wijze lessen van
de 100-jarige aanklager van
de Neurenberg-processen

met Nadia Khomami

Spectrum

*Voor mijn geliefde vrouw Gertrude,
die ons op 14 september 2019 verlaten heeft,
na 74 gelukkige huwelijksjaren, waarin we
nooit één moment van onenigheid hebben gekend.*

Inhoud

Inleiding	9
1 Over dromen: Je hoeft de massa niet te volgen	23
2 Over onderwijs: Je kunt in elke situatie iets leren	35
3 Over omstandigheden: Werk jezelf op eigen kracht omhoog	49
4 Over het leven: De weg is altijd hobbelig, nooit vlak	61
5 Over principes: Kies ervoor het goede te doen	73
6 Over waarheid: Wees altijd eerlijk, ook als er niemand luistert	83

7	Over liefde:	
	Er zijn belangrijkere dingen dan de wereld redden	97
8	Over uithoudingsvermogen:	
	Geef niet op, ook al is het resultaat van je inspanningen nog niet in zicht	113
9	Over de toekomst:	
	Houd je ogen op de horizon en je handen aan het stuur	131
	Dankwoord	143

1

Over dromen

Je hoeft de massa
niet te volgen

Mijn wieg stond in een huis in een land dat niet langer bestaat: Transsylvanië. Mijn zus werd een jaar eerder in hetzelfde bed geboren als ik. Zij is Hongaars. In mijn paspoort staat dat ik Roemeens ben. Na de Eerste Wereldoorlog werden delen van Transsylvanië bij Roemenië gevoegd, het land van graaf Dracula. Dat beide landen hun namen hadden veranderd, maakte niet veel uit. Wat wel uitmaakte, was hoe ze hun inwoners behandelden. Omdat zowel in Hongarije als in Roemenië een antisemitisch klimaat heerste, was het voor mijn ouders zeer raadzaam om de stad uit te gaan en zodra dat mogelijk was het land – of de landen – te verlaten.

Aldus begon mijn levensreis: in omstandigheden van pure armoede. Het plattelandshuisje waarin ik werd geboren had geen stromend water, toilet of elektriciteit. Het bestond slechts uit een benedenverdieping en een zolderruimte. Om water te halen moest je een paar blokken lopen naar een waterbron in het centrum van de stad.

Zodra we konden vertrekken, stapten we op een kleine boot naar Amerika. We sliepen midden in de winter van 1920

in de open lucht op het dek. We reisden derde klas, omdat er geen vierde klas bestond. Mijn vader was zo door stress en slaapgebrek overmand dat hij me bijna overboord heeft gegooid toen ik maar bleef huilen van de honger. Als mijn oom niet had ingegrepen, was ik er nu niet meer geweest.

We passeerden het Vrijheidsbeeld toen we de haven van New York binnen voeren. Al herinner ik me daar natuurlijk niets van – ik was pas negen maanden oud. De immigratiebeambte op Ellis Island vroeg mijn ouders hoe ik heette. Omdat mijn ouders geen Engels spraken en de beambte geen Hongaars, Roemeens of Jiddish, kwam zo'n beetje alles verkeerd in mijn papieren te staan. Mijn ouders gaven mijn Jiddische naam op: Berrel. De beambte zei: 'Bella?' en wierp een blik in de kinderwagen en besloot dat ik vier maanden oud was. Pas vele jaren later, na mijn 84ste verjaardag, kwam ik er door toeval achter dat ik op basis van valse gegevens de Verenigde Staten binnen was gekomen: als een vier maanden oude meisjesbaby.

Daar waren we dan, in Amerika. De eerste paar weken verbleven we in een bomvolle ruimte van de Hebrew Immigrant Aid Society (HIAS), die onderdak bood aan immigranten die zojuist waren aangekomen. Toen ik zo'n veertig jaar later een lezing bij hen gaf, waren ze verrast maar verheugd te horen dat ik mijn eerste dagen in Amerika in dit gebouw had doorgebracht. Mijn vader, een schoenmaker met maar één oog, zocht tevergeefs naar betaald werk. Zijn gezichtsvermogen was dan misschien beperkt, maar hij ging er prat op dat hij in staat was uit één stuk koeienvel een paar laarzen te maken. Hij had al zijn zware aambeelden, hamers en schoenmakersgereedschap over de Atlantische Oceaan met zich meege-

zeuld. Niemand had hem verteld dat er geen koeien waren in New York City, laat staan klanten die geïnteresseerd waren in een paar handgemaakte laarzen door een Transsylvaanse schoenmaker.

Hij sprak geen Engels, kon nauwelijks lezen en schrijven, had geen huis en geen rooie cent en was dan ook heel blij toen een Joodse pandjesbaas hem een baan aanbood als conciërge van een aantal appartementen op 56th Street, in een wijk die Hell's Kitchen werd genoemd. Wij mochten onze intrek nemen in de kelder van een van de appartementen. Dit was mijn eerste huis in het beloofde land en de plek waar ik me bewust begon te worden van de wereld. Ik herinner me dat ons gedeelte was afgescheiden van de rest van de kelder. Er stond een houtkachel naast de grote en diepe wastobbe, die tevens als bad dienstdeed. We vierden een feestje toen we eindelijk een verzinkt metalen bad kregen, dat we in de gang neerzetten en met emmers heet water vulden. Mijn slaapkamer had geen enkel raam en de muren waren altijd nat door het vocht dat vanuit de grond optrok. Andere delen van de kelder werden vaak ingenomen door alcoholverslaafden of zwervers die er beschutting zochten tegen de kou en op bedden van oude kranten sliepen.

Ze noemden deze wijk niet voor niets Hell's Kitchen. Het was er letterlijk de hel. De wijk was gelegen aan de westkant van Manhattan en werd gekenmerkt door rijen appartementgebouwen met trappenhuizen; het soort New York dat je in oude films ziet, waar rookpluimen van achter de bakstenen huurkazernes opstijgen en op elke straathoek arbeiders en bendeleden staan te roken. Deze wijk kende het hoogste misdaadcijfer van heel Amerika. Het was een harde leerschool

die me een belangrijke levensles leerde: leven en laten leven.

We hadden altijd honger. Mijn ouders, die al voor hun geboorte aan elkaar waren uitgehuwelijkt, konden totaal niet met elkaar opschieten. Ik was een klein, maar actief jochie dat nooit stilzat. Ik huilde met een Hongaars accent. Mijn zus en ik mochten niet naar buiten tussen het 'schorriemorrie' omdat het niet veilig was. We konden een frisse neus halen door op de bovenste traprede van onze kelder op straatniveau te gaan zitten. Zodra mijn moeder echter naar beneden vertrok om het eten te bereiden, ging ik op avontuur en rende ervandoor. Ik heb me nooit een buitenstaander gevoeld. Ik was gewoon een Amerikaan. Ik wist dat ik Joods was, maar niet dat ik Roemeens of Hongaars was. Kinderen kunnen zich altijd verstaanbaar maken; we hoefden elkaars taal niet te spreken. Ik sprak in gebroken Engels met de paar woorden die ik kende en verder in gebarentaal. Uiteindelijk leerde ik de taal ook spreken.

Dat is een kenmerk dat alle kinderen gemeen hebben. Ze kijken niet naar onderlinge verschillen, zoals ras, kleur of afkomst, en storen zich zelden aan hun situatie omdat ze niets anders kennen, tot iemand hun dat vertelt. Een gevoel van saamhorigheid, plezier, vrijheid en onafhankelijkheid is veel belangrijker voor hen dan verschillen tussen mensen en het hebben van materiële dingen en kansen, waarvan ze het bestaan niet eens weten. Die instelling zouden wij als volwassenen moeten proberen te behouden.

De bewoners van Hell's Kitchen waren voornamelijk Ierse en Italiaanse immigranten en hun nakomelingen leken voornamelijk geïnteresseerd te zijn in knokpartijtjes of dobbelspelletjes spelen op straat. Ik werd door beide partijen als

mascotte gebruikt. In die tijd bestond er nog geen afleiding, zoals televisie, videogames of mobiele telefoons; het enige vermaak dat we hadden, was op straat rondhangen en rottigheid uithalen.

Door al die gevechten die voortdurend aan de gang waren in de buurt, werd criminaliteit als normaal beschouwd. Mijn ervaring als crimineel bleef beperkt tot aardappels stelen bij de groenteboer, die we dan boven een vuurtje poften, en op de uitkijk staan wanneer mijn maatjes zich met dubieuze praktijken bezighielden. Als je een groep kinderen op hun knieën op straat zag liggen, kon je er zeker van zijn dat ze niet aan het bidden waren. Dan kon je er donder op zeggen dat ze aan het dobbelen waren. Alle spelers stopten geld in een pot en ik beschermde hen tegen aanvallers of de politie. Ik stond dan op een hoek op de uitkijk en zodra ik ‘*Chicky, chicky!*’ riep, wisten de andere kinderen dat de politie eraan kwam en stoven ze ervandoor. Een Ierse politieman ging meestal vloekend achter hen aan om vervolgens terug te keren en de pot voor zichzelf te confisqueren. Ik had bedacht dat als de politie het mocht, ik het ook mocht, dus voordat ze terugkeerden, verzamelde ik stilletjes de muntjes. Ik liet wel altijd wat voor hem over. Het rechtvaardigheidsgevoel van een vijfjarige zou je het kunnen noemen.

Ik trok geen enkele conclusie. Ik leefde eenvoudigweg van dag tot dag. Ik was een kleine sjacheraar. Soms moeten we dat allemaal zijn in het leven. Toen ik een keer een paar jongens kranten zag venten op Eighth Avenue, bedacht ik dat ik dat ook wel kon doen om een paar centen te verdienen. Ik verzamelde een stapel oude kranten uit de kelder en ging de straat op terwijl ik luidkeels ‘Krantuh te koop!’ riep. Ik verkocht ze

voor twee cent per stuk en het ging best aardig tot een man op een dag naar de datum keek en zich realiseerde dat zijn nieuwe aankoop helemaal niet zo nieuw was. Hij sleurde me naar mijn vader, die me eerst een pak rammel gaf en daarna vroeg: ‘Waar is het geld?’

Maar geld is niet alles. Toen een jonge kunstenaar eens op zoek was naar een meisje als model voor een tekening op de cover van een populair tijdschrift, zorgden mijn lange blonde haar – dat door mijn moeder in het gebruikelijke bloempotmodel was geknipt – en de blouse die ik van mijn zus had geleend ervoor dat ik werd uitgekozen. Ik kreeg er twee dollar en vijftig cent voor, maar de extra beloning kwam van de knappe modellen die in de studio aanwezig waren: ze kirden allemaal dat ik zo schattig was en bedolven me onder de knuffels en kusjes.

Zonder rijkdom kun je toch een heel eind komen. Mijn relatie met Tony de schoenpoetser leverde ons beiden wat op. Ik stopte altijd bij zijn kleine stalletje dat was ingeklemd tussen twee hoge gebouwen op 56th Street om hem goedemorgen te wensen. Ik leerde praten met een Italiaans accent en als blijk van vriendschap kreeg ik altijd een toffee van hem. Als ik te laat thuiskwam, gaf ik die toffee aan mijn moeder om haar tevreden te stellen. ‘Daar heb je Benny weer met zijn toffee,’ zou ze de rest van haar leven blijven zeggen als ik weer eens probeerde om haar te paaien.

Ondertussen was mijn vader, die door iedereen Joe de conciërge werd genoemd, ook nog drankstoker geworden, iets wat in de jaren 1920 in Hell’s Kitchen niet ongewoon was. Toen de productie, verkoop en consumptie van alcohol werden verboden, stookte hij whisky op basis van gekookte